BOTANİK TERİMLERİNİ TÜRKÇELEŞTİRME ÇALIŞMALARI

Emine Alçıtepe
Galip Alçıtepe

PEGEM AKADEMİ

Doç. Dr. Emine Alçıtepe
Yrd. Doç. Dr. Galip Alçıtepe

BOTANİK TERİMLERİNİ TÜRKÇELEŞTİRME ÇALIŞMALARI

ISBN 978-605-318-336-5

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.
©2015, Pegem Akademi
Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları
Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri,
kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt
ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.
Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.
Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında
yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları
satın almamasını diliyoruz.

1. Baskı: Ocak, 2016 Ankara

Yayın-Proje Yönetmeni: Neslihan Gürsoy
Dizgi-Grafik Tasarım: İsa Çam
Kapak Tasarımı: Dilek Karakurt

Baskı: Vadi Grup Ciltevi A.Ş
İvedik Organize Sanayi 28. Cadde 2284 Sokak No: 105
(0312-394 55 91)
Yayıncı Sertifika No: 14749
Matbaa Sertifika No: 26687

İletişim
Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi 0312 430 67 50 - 430 67 51
Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net

Kızımız ***Gizem Bihter***

ve

Oğlumuz ***Egemen Deniz'e***

DOÇ. DR. EMİNE ALÇITEPE

1968‘ de Konya’da doğdu. Lisans eğitimini SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Fen / Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü’nde yaptı. AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ’nde “Termessos Milli Parkı Florası” konulu tezle yüksek lisans (1998), CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ’nde “Türkiye’de Yayılış Gösteren *Campanula* L. cinsine ait *Quinqueloculares* (Boiss.) Phitos (Campanulaceae) Seksiyonunun Türleri Üzerinde Morfolojik, Anatomik ve Palinolojik Bir Çalışma” konulu tezle doktorasını (2005) tamamladı. 2012’ de doçent oldu. Halen CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ Akhisar MYO’ nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

YRD. DOÇ. DR. M. A. GALİP ALÇITEPE

1962’ de Konya’ da doğdu. Lisans eğitimini SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Fen / Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde yaptı. Aynı üniversitede “Batı Anadolu Bölgesi Müdafaa- i Hukuk Cemiyetleri” konulu tezle yüksek lisans (1990) , “Kıbrıs Türk Kamuoyu ve Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919- 1960)” konulu tezle doktorasını (1993) tamamladı. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ ve AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ’ nde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi okutmanlığı yaptı. 1999’ dan beri CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ Fen / Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

ÖN SÖZ

Her şey aslında bir tesadüf sonucu başladı. Mersin'de düzenlenecek sempozyuma hazırlanmak için yayın taraması yaparken bir gazetede botanik terimlerinin Türkçeleştirilmesi amacı ile hazırlanan listeyle karşılaştık.

Yaptığımız ilk incelemede daha kurulduğu ilk andan itibaren Türk Dil Kurumu'nun hassasiyetle üzerinde durduğu konu başlıklarından biri olduğunu gördük.

Ankara ve İzmir Milli Kütüphaneleri'nde ilgili yayınları irdeledik. Yayınların nerede ise tamamına yakını resmi kurumlar tarafından hazırlanmış olup, 1930- 1950 yılları arasına tarihlenmekte idi.

Türk Dil Kurumu'nun elektronik ortamdaki resmi sitesinde birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü Dil Kurultayındaki toplantılarla ilintili kayıtlara rastladık.

Öte yandan T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde az sayıda olsa da, belgelerle karşılaştık.

Konu, günümüzde de, sıcaklığını korumakta olup, muhtelif çalışmalar yapılmaktadır.

Elinizdeki kitap, 1930 - 1950 yılları arasında başta T. D. K. olmak üzere resmi kurumlar ve bazı bilim insanları tarafından hazırlanan botanik terimlerini Türkçeleştirme çalışmalarını toplu bir şekilde okura sunmayı amaç edinmektedir. Çalışmamız bu bağlamda ne bir botanik, ne Türk Dili ve ne de tarih çalışmasıdır.

Terimlerin özellikle Latincelerinin yazımında ciddi yanlışlıklar yapıldığı görülmüş ise de, metnin aslına sadık kalınmış, hiçbir müdahalede bulunulmamıştır.

Botanik alanında ülkemizde bir ilk niteliği taşıyan eserde karşılaşılabilecek eksikliklerin hoşgörüyle karşılanması dileği ile.

Emine ALÇITEPE - Galip ALÇITEPE

01.12.2015 Bornova.

Metinde Yapılan Kısaltmalar :

a.g.e. : adı geçen eser

a.g.m. : adı geçen makale

alm. : Almanca

bkz. : bakınız

fr. : Fransızca

ing. : İngilizce

latin. : Latince

osm. : Osmanlıca

s.: sayfa

S.: sayı

T. C. : Türkiye Cumhuriyeti

T. D .K. : Türk Dil Kurumu

tr. : Türkçe

vol. : volume

İÇİNDEKİLER

1- Amaç ve İçerik : 1

2- Kaynaklar : 2

a- Kitaplar : 2

b- Makaleler : 3

3- Botanik Terimlerini Türkçeleştirme Çalışmalarına Genel Bakış 4

Konu ile İlgili Tartışmalar : 11

T. C. Başvekili Muhteremi İsmet Paşa Hazretleri'ne Türkçe'de Beynelmilel İlmi İstılahlar ve Fenni Tabirler Hakkında 13

Botanik Kelimesinin Kökeni Üzerine Bir Deneme: 16

Terim Listesi Hakkında Birkaç Söz : 19

Terim Listesi 25

Bibliyografya 80

A- Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri : 80

B- Resmi Yayınlar : 80

C- Hatırat : 80

D- Kitaplar : 80

E-Makaleler: 81

F- Dergiler : 83

G- Gazeteler : 83

H- Elektronik Kaynaklar : 83

Ekler 84

BOTANİK TERİMLERİNİ TÜRKÇELEŞTİRME ÇALIŞMALARI

1- AMAÇ ve İÇERİK :

Bilimsel terim ve kavramlar Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de Latince adlandırılmaktadır. Ancak bu durum özellikle öğrenim gören kitle açısından bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Botanik bilimi de bu sarmaldan kurtulamamaktadır. Son dönemde bir tür bilimsel ölçekli bitki sözlüğü demek olan onbir ciltlik " Flora of Turkey and The East Aegean Islands " adlı eserin Türkçeleştirilme çabalarına girişildiğini görmekteyiz **(1) .** Prof. Dr. Zeki AYTAÇ yönetimindeki Flora Araştırmaları Derneği bu çabaların odağıdır. Bu bağlamda ayrıca Prof. Dr. Adil GÜNER editörlüğünde, çok sayıdaki akademisyenin katkıları ve ve eski Cumhurbaşkanlarımızdan Sayın Abdullah GÜL'ün himayesinde hazırlanan " Türkiye Bitkileri Listesi -Damarlı Bitkiler- " adlı çalışma da **(2)** , botanik öğrenimi sırasında ortaya çıkan sorunların giderilmesine yardımcı olacaktır. Adı geçen eser, 1.350 X 2.400 mm boyutunda olup, 1.290 sayfadır. 2012'de Nezahat GÖKYİĞİT Botanik Bahçesi'nce yayınlanan eserde, Latincesi Tracheophyte olan damarlı bitkiler, Türkçe adlandırılmıştır.

Prof. Dr. Sevinç KAROL, Prof. Dr. Zekiye ULUDERE ve Prof. Dr. Cevat AYVALI tarafından hazırlanan " Biyoloji Terimleri Sözlüğü'de " bu kaygı üzerine kurgulanmıştır **(3) .** Adı geçen eser, 1.650 X 2.400 mm boyutunda olup, 1.067 sayfadır. 1998'de Türk Dil Kurumu'nca yayınlanan eserde, biyoloji terimleri Türkçe adlandırılmıştır.

Yurt dışında yapılan en ciddi çalışma Armenak Kevork BEDEVIAN'ın, " **Illustrated Polyglottic Dictionary of Plant Names** " adlı kitabıdır. Kahire' de 1936'da basılmıştır. 1100 sayfadır. 350 X 1950 mm boyutlarında olup bitkiler, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Türkçe, Ermenice ve Arapça adlandırılmıştır **(4) .** BEDEVIAN bu çalışmasında ikibindoksan bitkinin Türkçe karşılığını vermiştir.

Turhan BAYTOP **(5)** ve Ertan TUZLACI **(6)** 'nın kitapları ise yukarıda özetlemeye çalıştığımız kaygının ötesinde bir amaç taşımakta olup, bitkilerin yerel adlarını bir liste olarak sunmayı hedeflemiştir.

Elinizdeki kitap ise tüm bu çalışmaların ötesinde 1932-1950 yılları arasında Türk Dil Kurumu tarafından konusu botanik olan terimlerin Türkçeleştirilmesi amacı ile hazırlanan klavuzların güncelleştirilmesi üzerine kurgulanmıştır.

2- KAYNAKLAR :

Sözlük yazımı sırasında kullanılan kaynaklar aşağıda alfabetik olarak listelenmiştir :

a- Kitaplar :

1. AKALIN, Şevki : **Bitkiler Klavuzu**, Bursa, 1936.

150 X 205 mm boyutunda olup, 101 sayfadır. Yükseköğrenim öğrencilerinin bitki adlarının kolayca öğrenmelerini sağlamak amacı ile yazılmıştır. Kelimeler Türkçe, Almanca, Latince karşılıkları ile verilmiştir.

2. BECQUERREL, P. : **Nebatlar**, 1936.

130 X 190 mm boyutunda 184 sayfadır. Fahri DALSAR tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Kelimeler Türkçe, Almanca, Latince karşılıkları ile verilmiştir.

3. **Bitkibilim Terimleri**, Ankara, 1948.

170 X 240 mm boyutunda olup, 24 sayfadır. Kitapdaki kelimeler Türkçe, Osmanlıca, Fransızca karşılıkları ile verilmiştir.

4. **Dirilbilim Terimleri**, İstanbul, 1948.

170 X 240 mm boyutunda olup, 13 sayfadır. Kitapdaki kelimeler Yükseköğrenim Kurulu'nca hazırlanmış, Türk Dil Kurumu tarafından incelenerek son şekli verilmiştir. Türkçe, Osmanlıca, Almanca, İngilizce, Fransızca, Latince karşılıkları ile verilmiştir.

5. GÜRGEN, Ali Rıza : **Türkiye'nin Önemli Zehirli Bitkileri**, Ankara, 1948.

140 X 197 mm boyutunda olup, 81 sayfadır. Kitapdaki kelimeler Türkçe, Latince karşılıkları ile verilmiştir.

6. **İlkokul Dördüncü Sınıfa Ait Tabiat Bilgisi Kitabının 1938 Baskısı İle 1939 Baskısı Arasındaki Terim Farkını Gösterir Kılavuz**, Ankara, 1939.

170 X 230 mm boyutunda olup, 7 sayfadır.

7. **İlk ve Ortaöğretim Biyoloji ve Botanik Terimleri ve İkinci Ekleme**, İstanbul, 1938.

170 X 240 mm boyutunda olup, 17 sayfadır. Kitapdaki kelimeler Türkçe, Latince karşılıkları ile verilmiştir.

8. **İlk ve Ortaöğretim Botanik Terimleri**, İstanbul, 1937.

170 X 240 mm boyutunda olup, 43 sayfadır. Kitapdaki kelimeler Türkçe, Osmanlıca, Fransızca karşılıkları ile verilmiştir.

9. **İlk ve Ortaöğretim Botanik Terimleri**, İstanbul, 1939.

170 X 240 mm boyutunda olup, 61 sayfadır. Kitapdaki kelimeler Türkçe, Osmanlıca, Fransızca karşılıkları ile verilmiştir.

10. **İlk ve Ortaöğretim Tabii İlimler ve Terimleri ve Yeni Teklifler**, İstanbul, 1939.

170 X 240 mm boyutunda olup, 53 sayfadır. Kitapdaki kelimeler Türkçe, Osmanlıca, Fransızca karşılıkları ile verilmiştir.

11. **Lise Birinci Sınıfa Ait Biyoloji Kitabının 1938 Baskısı İle 1939 Baskısı Arasındaki Terim Farkını Gösterir Kılavuz**, Ankara, 1939.

12. **Ortaokul Birinci Sınıfa Ait Tabiat Bilgisi Kitabının 1938 Baskısı İle 1939 Baskısı Arasındaki Terim Farkını Gösterir Kılavuz**, Ankara, 1939.

170 X 230 mm boyutunda olup, 13 sayfadır.

13. **Terim Anketleri, Biyoloji**, Ankara, 1954.

170 X 240 mm boyutunda olup, 21 sayfadır. Kitapdaki kelimeler Türkçe, Latince karşılıkları ile verilmiştir.

b- Makaleler :

1. " Terim Kolu Çalışmaları ", **TÜRK DİLİ**, S. 17-18.
2. " Dergisi Hazırlanan Kısımlar Baskıya Verildi ", **TÜRK DİLİ BELLETEN,** S. 15.
3. " Nebatat Istılahları ", **TÜRK DİLİ BELLETEN,** S. 7.

Türk Dili Belleten Dergisi'nin Ağustos 1934 tarihli yedinci sayısının 31-38. sayfaları arasında yayınlanmıştır. Yazı, Türk Dil Kurumu " Hayat İlimleri Bölüğü " tarafından kaleme alınmıştır.

4. " Terim Çalışmalarının İlk Verimleri ", **TÜRK DİLİ BELLETEN,** S. 21-22.

Türk Dili Belleten Dergisi'nin Şubat 1937 tarihli 21-22. birleşik sayısının 19-324. sayfaları arasında yayınlanmıştır. Yazı, Türk Dil Kurumu tarafından kaleme alınmıştır.

3- BOTANİK TERİMLERİNİ TÜRKÇELEŞTİRME ÇALIŞMALARINA GENEL BAKIŞ

Bilindiği gibi botanik bilimi ile ilgili ilk bilimsel çalışmalar Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde başlamıştır. Batılı anlamda ilk çalışma İshak Efendi'nin " Mecmua-i Ulum-i Riyaziye " adlı kitabının dördüncü cildinin sondan üçüncü makalesinin beşinci babı olan onaltı buçuk sayfalık risaledir **(7).** Yazarın Türkçe terim kullanma gibi bir çabası yoktur. Buna karşın dönemin botanikçi bilim insanlarından Salih Efendi, M. Ali Paşa, Es'ad Şerafeddin ve Şerafeddin Tevfik'in botanik terimlerinin Türkçeleştirilmesi konusunda kaygılar taşıdıklarını görüyoruz.

Adı geçen yazarların arasıra olsa da, Türkçe adlandırmalara yer verdikleri eserler şunlardır :

Salih Efendi, **İlm-i Hayvanat ve Nebatat**, İstanbul, 1865, s. 90 **(8).**

Salih Efendi, **Usul-i Menakıb-i Tabiiyyat**, İstanbul **(9).**

Mehmed Ali Paşa, **İlm-i Nebatat-ı Tıbbiye**, İstanbul, 1875, 230 s**. (10).**

Mehmed Ali Paşa, **Kitabu'l-Nebatat**, İstanbul, 1900, 1000 s**. (11).**

Şerafeddin Tevfik, **İlm-i Nebatat-i Tıbbi'den Mebhas-i Tasnif-i Nebatat**, İstanbul, 1910, 446 s. **(12).**

Es'ad Şerafeddin, **Nebatat-i Tıbbiye Dersleri**, İstanbul, 1910, 463 s**. (13).**

Es'ad Şerafeddin, **Nebatat-i Seydalaniye**, İstanbul, 1912, 704 s. **(14).**

Bütün bu çalışmaların yanında 1880'de Mıgırdıç HEKİMYAN 'ın "İlm-i Nebatat" **(15)** ve Apraham Hüdaverdi'nin " Kriptogam " **(16)** adlı kitaplarının farklı bir yönü bulunmaktadır.

" İlm-i Nebatat ", Orman ve Maadin Mektebi müdürü ve aynı zamanda Fenn-i Orman öğretmeni olan Mıgırdıç HEKİMYAN tarafından 1880'de İstanbul'da Mihran Matbaası tarafından basılmıştır. 130 X 190 mm boyutunda olup, 391 sayfadır.

" Kriptogam " ise Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi öğretmenlerinden Apraham Hüdaverdi ve Mehmed Fehim tarafından kaleme alınmış olup, İstanbul'da 1913'de basılmıştır. 180 X 230 mm boyutlarındadır. 263 sayfadır. Her iki kitap da XVII.Yüzyıl'da yazılmış olan " Müşkilat'-i Ecza " dan daha farklı bir mahiyette olup, bilimsel esaslar üzerine kurgulanmıştır **(17).** Bu iki çalışmayı diğerlerinden ayıran en önemli fark, yazarların terimlerin Türkçeleştirilmesi konusunda duydukları kaygıyı dile getirmeleridir. Örneğin Hekimyan, " İlm-i Nebatat'ın " son sayfasında " bazı nebatatın Türkçe isimleri bulunmadığından bi'l-mecburiye Latinceleri yazıldığını ma'al-intizar beyan ederiz " demektedir **(18).** Yazara göre, bilimsel tanımlamalar ancak Türkçe olarak yapılmalıdır.

Cumhuriyet döneminde devlet bazında bilimsel terimlerin Türkçeleştirilmesi meselesi 1928 yılında gündeme gelmiştir. 1 Aralık 1928 günü yapılan bir toplantıda " Mektep Lugati " hazırlanmasına karar verilmiştir **(19).** 29 Aralık günü bu lugatte yer alacak terimlerin Türkçeleştirilmesi amacı ile Celal Sahir, İhsan ve Ragıp Hulusi Bey görevlendirilmiştir **(20).** Aynı toplantıda varılan ortak kanaate göre, terimin Türkçe karşılığı bulunamazsa orijinali kullanılmalıdır **(21).**

1932 yılında yapılan Birinci Türk Dil Kurultayı'nda bilimsel terimlerin Türkçeleştirilmesi ile ilgili kararlar alınmıştır. Kurultay sonunda hazırlanan çalışma raporuna göre ;

"Türkçe lehçelerindeki kelimeler derlenerek Lehçeler Lugati, sonra sırası ile Büyük Türk Lugati, Istılah Lugati, Türk nahvı tez elden yapılmalıdır " **(22).** Bu amaç için Lugat-Istılah Kolu ve kola bağlı onaltı alt bölük kuruldu. Bu bölükler ve üye sayıları şöyledir **(23).**

BÖLÜK ADI	**ÜYE SAYISI**
Felsefi İlimler	513
Riyazi İlimler	13
Hayat İlimleri	135
Ruh İlimleri	16
Tarih İlmi	26
Cemiyet İlimleri	55
Dil İlimleri	32
Güzel Sanatlar	26
Spor-Av	21
Askerlik-Hükümet Teşkilatı	17
Yol-Nakil Vasıtaları	36
Teknoloji-Zanaat	37

1932 yılı Aralık ayı başında " bütün ilimlerin ıstılahlarını koymak ana dilek olmakla birlikte mekteplerimizin acele ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilk önce ilimlerin en çok kullanılan ve mektep kitaplarına girenlerini hazırlamak yolu kabul edilmiştir.

Karşılık bulmak ilk iş olduğuna göre her şube azası bununla çalışmakla beraber, bütün müderris, muallim ve tanınmış mütehassıslardan da, hemen bu kelimelerin cetvellerinin hatıra gelecek karşılıklarıyla beraber istenilmesi kararlaştırılmıştır " **(24).**

15 Şubat 1933 tarihli Dr. Reşit Galip başkanlığında yapılan toplantıda (diğer üyeler ; Ahmet Cevat, Celal Sahir, Hamit Zübetr, İ. Necmi, Ragıp Hulusi, Ruşen Eşref) aşağıda liste olarak sunulan kitapların alınmasının elzem olduğuna dair karar verilmiştir.

1. Divan-ı Lügati't-Türk,
2. İbn-i Mühenna Lugati,
3. Ahter-i Kebir,
4. Lehçe-i Osmani,
5. Dictionaire Français-Turc Pavot de Courteille,
6. Dictionaire de Médecine Litré,
7. Kamus-i Tıb,
8. Muhakemetu'l-Gateyn,
9. Dictionaire Technologique Internaional,
10. Wörter der Deutschen Literature **(25).**

5 Mart 1933'de Celal Sahir Bey, her tür bitki isminin derlenirken verilen adın neyin karşılığı olduğunun daha kolay anlaşılabilmesi için bir resminin de eklenmesi gerektiğini, bu amaçla bölük üyesi ziraat müdürlerinin görevlendirilmesine yönelik öneride bulunmuştur (**26).**

8 Mart 1933'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti adına Eğitim Bakanı, Başbakanlık'a bir yazı yazmıştır. Adı geçen yazı şöyledir :

" Ankara

08.03.1933

Yüksek Başvekilliğe

Pek Muhterem Paşa Hazretleri,

Öteden beri dilimize girmiş olup, yazımızda konuşmamızda bugün de kullanmakta olduğumuz yabancı kelimelerin bir an önce karşılıklarını bulmak ve yaymak için T. D. T. C. bir anket açmaya karar vermiştir.

Cemiyetin Kurultayca gösterilmiş olan yollarda bütün çalışmaları şimdiye kadar açılmış çığırlarda yürümekle beraber bir taraftan da bir anketle Şemseddin Sami Bey'in Kamus-i Türki adlı lugatinden alınacak Arapça ve Farsça kelimelerden her gün on-yirmi tanesi gazete, radyo ve ajans yolları, ile halka bildirilerek karşılığı istenilecektir. C. H. F. ile halkevleri de üç ay kadar sürecek olan bu işe yardım edeceklerdir. İleri sürülecek kelimeler bir taraftan gazete yazıcıları tarafından günlük yazılarında kullanılarak öte taraftan cemiyetçe seçilecek kelimelerle Osmanlıca'dan Türkçe'ye bir karşılık kılavuzu tertip edilecektir.